INTERNATIONAL JOURNAL OF ECONOMIC SOCIAL SCIENCE AND MANAGEMENT LAW
Peer Reviewed, Referred & Indexed Journal
E-ISSN: 3070-0558
VOL.7, NO.1(1) (2026)

गोंदिया जिल्हयातील लिंग गुणोत्तर आणि भौगोलिक परिप्रेक्ष्य - एक लोकसांख्यिक विश्लेषण

डॉ. कैलास यु. ईश्वरकर
भूगोल विभाग प्रमुख
श्रीमती रेवाबेन मनोहरभाई पटेल महिला कला महाविद्यालय, भंडारा

सारांश (Abstract) : -

या अभ्यासात गोंदिया जिल्ह्यातील लिंग गुणोत्तराचा सन 2001 आणि 2011 च्या जनगणनेच्या आकडेवारीच्या आधारे तालुकानिहाय विश्लेषण करण्यात आले आहे. लिंग गुणोत्तर हे लोकसंख्येच्या रचनेचा महत्त्वपूर्ण निर्देशक असून समाजातील स्त्री-पुरुष प्रमाण, सामाजिक स्थिती आणि विकासाची पातळी यांचे प्रतिबिंब दर्शविते. या अभ्यासात तिरोडा, गोरेगाव, गोंदिया, आमगाव, सालेकसा, सडक अर्जुनी, अर्जुनी मोरगाव आणि देवरी या तालुक्यांमधील स्त्री-पुरुष प्रमाणाचा सविस्तर आढावा घेण्यात आला आहे.

सन 2001 मध्ये जिल्ह्याचे लिंग गुणोत्तर 101 होते, तर 2011 मध्ये ते 102 झाले असून जिल्ह्यात स्त्रियांचे प्रमाण पुरुषांच्या तुलनेत किंचित अधिक असल्याचे दिसून येते. तालुकानिहाय विश्लेषणात काही तालुक्यांमध्ये लिंग गुणोत्तरात वाढ (गोंदिया, सडक अर्जुनी, देवरी) दिसून येते, तर काही तालुक्यांमध्ये स्थिरता (गोरेगाव, आमगाव) आढळते. मात्र तिरोडा तालुक्यात लिंग गुणोत्तरात थोडी घट दिसून येते. सालेकसा आणि देवरी या तालुक्यांमध्ये सर्वाधिक लिंग गुणोत्तर आढळते, तर अर्जुनी मोरगाव आणि तिरोडा येथे तुलनेने कमी लिंग गुणोत्तर दिसून येते.

एकंदरित 2001 ते 2011 या कालावधीत गोंदिया जिल्ह्यातील लिंग गुणोत्तरात किंचित सुधारणा झालेली दिसते. बहुतेक तालुक्यांमध्ये स्त्री-पुरुष प्रमाण संतुलित किंवा स्त्रियांच्या बाजूने असल्यामुळे जिल्ह्याची लोकसंख्यात्मक व सामाजिक स्थिती समाधानकारक असल्याचे या अभ्यासातून स्पष्ट होते.

बिजशब्द (Keywords) :- लिंग गुणोत्तर, लोकसंख्या रचना, स्त्री-पुरुष प्रमाण, सामाजिक विकास.

1. प्रस्तावना (Introduction) :-

लोकसंख्येच्या रचनेचा अभ्यास करताना लिंग गुणोत्तर (Sex Ratio) हा अत्यंत महत्त्वाचा लोकसंख्याशास्त्रीय निर्देशक मानला जातो. लिंग गुणोत्तर म्हणजे 100 पुरुषांमागे असलेल्या स्त्रियांची संख्या होय. एखाद्या प्रदेशातील स्त्री-पुरुष प्रमाण समाजाच्या सामाजिक, आर्थिक आणि सांस्कृतिक स्थितीचे महत्त्वपूर्ण संकेत देते. संतुलित लिंग गुणोत्तर हे समाजातील स्त्री-पुरुष समानता, आरोग्य सेवा, शिक्षणाची उपलब्धता आणि सामाजिक विकास यांचे प्रतीक मानले जाते.

या संदर्भात गोंदिया जिल्ह्यातील लिंग गुणोत्तराचा अभ्यास करणे महत्त्वाचे ठरते. गोंदिया जिल्हा हा महाराष्ट्राच्या पूर्व विदर्भातील महत्त्वाचा जिल्हा असून येथे ग्रामीण व आदिवासी लोकसंख्येचे प्रमाण लक्षणीय आहे. त्यामुळे या भागातील लोकसंख्येच्या रचनेत स्त्री-पुरुष प्रमाणाचे विश्लेषण केल्यास सामाजिक स्थिती व लोकसंख्यात्मक प्रवृत्तींचे स्वरूप स्पष्ट होते.

सन 2001 आणि 2011 च्या जनगणनेच्या आकडेवारीच्या आधारे गोंदिया जिल्ह्यातील तालुकानिहाय लिंग गुणोत्तराचा अभ्यास करण्यात आला आहे. या अभ्यासात तिरोडा, गोरेगाव, गोंदिया, आमगाव, सालेकसा, सडक अर्जुनी, अर्जुनी मोरगाव आणि देवरी या तालुक्यांतील स्त्री-पुरुष प्रमाण तसेच 2001 ते 2011 या कालावधीत झालेल्या बदलांचे विश्लेषण करण्यात आले आहे.

या विश्लेषणातून जिल्ह्यातील लिंग गुणोत्तराची स्थिती, तालुकानिहाय असलेले फरक आणि दशकभरात झालेली वाढ किंवा घट यांचे स्वरूप समजून घेण्याचा प्रयत्न करण्यात आला आहे. यामुळे गोंदिया जिल्ह्यातील सामाजिक व लोकसंख्यात्मक स्थितीचे अधिक स्पष्ट चित्र समोर येते.

2. गोंदिया जिल्हयाची भौगोलिक स्थिती (Physical Condition) :-

INTERNATIONAL JOURNAL OF ECONOMIC SOCIAL SCIENCE AND MANAGEMENT LAW
Peer Reviewed, Referred & Indexed Journal
E-ISSN: 3070-0558
VOL.7, NO.1(1) (2026)

गोंदिया जिल्हा हा महाराष्ट्राच्या पूर्व विदर्भातील महत्त्वाचा जिल्हा असून तो नैसर्गिक साधनसंपत्ती, जंगलसंपदा आणि जलस्रोतांनी समृद्ध आहे. हा जिल्हा 21 सप्टेंबर 1999 रोजी भंडारा जिल्हयापासून वेगळा करून स्वतंत्र जिल्हा म्हणून स्थापन करण्यात आला. गोंदिया जिल्ह्याला "तलावांचा जिल्हा" म्हणूनही ओळखले जाते.

गोंदिया जिल्हयाचे स्थान व विस्तार

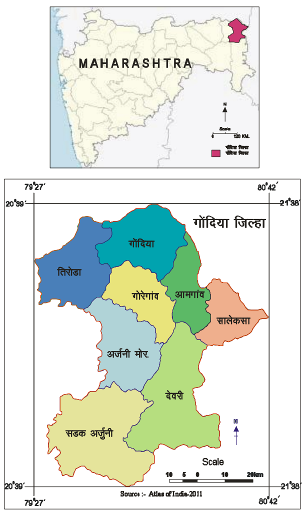

आकृती 2.1

भौगोलिक दृष्ट्या हा जिल्हा महाराष्ट्राच्या ईशान्य भागात वसलेला असून त्याचे अक्षांश-रेखांश सुमारे 20°39' ते 21°38' उत्तर अक्षांश आणि 79°27' ते 80°42' पूर्व रेखांश यांदरम्यान आहेत. जिल्ह्याचे एकूण क्षेत्रफळ सुमारे 5,431 चौ.कि.मी. आहे. गोंदिया जिल्ह्याच्या उत्तरेला मध्यप्रदेश राज्यातील बालाघाट जिल्हा, पूर्वेला छत्तिसगड राज्यातील राजनांदगांव जिल्हा, दक्षिणेला गडचिरोली जिल्हा व पश्चिमेला भंडारा जिल्हा आहे.

जिल्ह्याचा भूभाग प्रामुख्याने सपाट, जंगलांनी व्यापलेला आणि काही ठिकाणी डोंगराळ आहे. जिल्ह्यात मोठ्या प्रमाणावर वनसंपदा आढळते. येथे प्रमुख नद्या म्हणजे वैनगंगा, बावनथडी आणि चुलबंद या नदया आहेत. या नद्यांमुळे जिल्ह्यात शेतीसाठी पाण्याची उपलब्धता होते.

गोंदिया जिल्ह्यात एकूण 8 तालुके आहेत. जिल्ह्यातील हवामान प्रामुख्याने उष्ण व दमट असून पावसाळ्यात चांगला पाऊस पडतो. त्यामुळे येथे भात शेती मोठ्या प्रमाणावर केली जाते. एकूणच गोंदिया जिल्ह्याची भौगोलिक रचना, नैसर्गिक संसाधने आणि जलसंपत्ती यांमुळे हा जिल्हा कृषी व पर्यावरणीय दृष्ट्या महत्त्वाचा मानला जातो.

3. संशोधनाची उद्दिष्टे :- (Objectives) :-

1. विविध भौगोलिक प्रदेशांतील लिंग गुणोत्तराचे स्वरूप अभ्यासणे
2. ग्रामीण–शहरी विभागानुसार लिंग गुणोत्तरातील फरक विश्लेषित करणे

4. गृहितक (Hypothesis) :-

"गोंदिया जिल्हयामध्ये भौगोलिक प्रदेश, शहरीकरण आणि स्थलांतराच्या परिणामामुळे तालुकानिहाय लिंग गुणोत्तरात लक्षणीय फरक आढळतो."

5. संशोधन पद्धती (Research Methdology) :-

या संशोधनामध्ये गोंदिया जिल्हयामधील लिंग गुणोत्तराचा अभ्यास करण्यासाठी वर्णनात्मक व विश्लेषणात्मक संशोधन पद्धतीचा अवलंब करण्यात आला आहे. या पद्धतीमुळे उपलब्ध आकडेवारीचे सुसंगत विश्लेषण करून स्त्री-पुरुष प्रमाणातील प्रवृत्ती आणि बदल समजून घेण्यास मदत होते. या अभ्यासासाठी वर्णनात्मक (Descriptive) व विश्लेषणात्मक (Analytical) संशोधन पद्धतीचा वापर करण्यात आला आहे. यामध्ये लिंग गुणोत्तराची स्थिती, तालुकानिहाय फरक आणि कालानुसार झालेल्या बदलांचे वर्णन व विश्लेषण करण्यात आले आहे.

या संशोधनासाठी दुय्यम स्रोतांचा उपयोग करण्यात आला आहे. त्यामध्ये भारत सरकारच्या जनगणना अहवाल (2001 व 2011), शासकीय सांख्यिकी अहवाल, जिल्हा सांख्यिकी कार्यालयाची आकडेवारी, तसेच संबंधित संशोधन लेख व संदर्भग्रंथ यांचा समावेश आहे. संकलित केलेल्या माहितीचे विश्लेषण सांख्यिकीय (Statistical) व तुलनात्मक (Comparative) पद्धतीने करण्यात आले आहे. यामध्ये 2001 आणि 2011 मधील लिंग गुणोत्तराची तुलना करून तालुकानिहाय बदल आणि त्यामागील प्रवृत्ती समजून घेण्याचा प्रयत्न करण्यात आला आहे.

6. गोंदिया जिल्हयातील लिंग गुणोत्तर - 2001 :-

दिलेल्या तक्त्यात गोंदिया जिल्ह्यामधील सन 2001 च्या जनगणनेनुसार तालुकानिहाय लिंग गुणोत्तर (100 पुरुषांमागे स्त्रियांचे प्रमाण) दर्शविले आहे. या तक्त्यात एकूण लोकसंख्या, पुरुष-स्त्रियांचे प्रमाण (%) आणि लिंग गुणोत्तर यांचे विवरण दिले आहे.

जिल्ह्याचा एकूण लिंग गुणोत्तर 101 असल्यामुळे 100 पुरुषांमागे 101 स्त्रिया असल्याचे स्पष्ट होते. यावरून Gondia District मध्ये स्त्रियांचे प्रमाण पुरुषांच्या तुलनेत किंचित अधिक असून जिल्ह्यातील स्त्री-पुरुष प्रमाण तुलनेने संतुलित असल्याचे दिसून येते. त्यामुळे लोकसंख्येच्या रचनेत मोठी असमानता दिसून येत नाही.

तालुकानिहाय पाहता गोरेगाव येथे सर्वाधिक लिंग गुणोत्तर (103) आढळते, ज्यामुळे या भागात स्त्रियांचे प्रमाण तुलनेने जास्त आहे. त्याउलट अर्जुनी मोरगाव येथे सर्वात कमी लिंग गुणोत्तर (98) आढळते, ज्यामुळे पुरुषांचे प्रमाण अधिक असल्याचे दिसून येते.

सारणी -1

गोंदिया जिल्हयातील लिंग गुणोत्तर : 2001

(100 पुरुषाममागे स्त्रियांचे प्रमाण)

अ.क्र.	तालुके	एकूण	पुरुष	टक्के	स्त्रिया	टक्के	लिंग गुणोत्तर
1	तिरोडा	165516	82276	49.71	83240	50.29	101
2	गोरेगांव	116685	57551	49.32	59134	50.68	103
3	गोंदिया	371746	185931	50.02	185815	49.98	100
4	आमगांव	122504	60503	49.39	62001	50.61	102
5	सालेकसा	77690	38466	49.51	39224	50.49	102
6	सडक अर्जुनी	107493	54000	50.24	53493	49.76	99
7	अर्जुनी मोर.	136980	69285	50.58	67695	49.42	98
8	देवरी	102093	50822	49.78	51271	50.22	101
	जिल्हा	1200707	598834	49.87	601873	50.13	101

तिरोडा तालुक्याची एकूण लोकसंख्या 1,65,516 आहे. त्यापैकी पुरुषांची संख्या 49.71% असून स्त्रियांची संख्या 50.29% आहे. या तालुक्याचा लिंग गुणोत्तर 101 असून याचा अर्थ 100 पुरुषांमागे 101 स्त्रिया आहेत. त्यामुळे तिरोडा तालुक्यात स्त्रियांचे प्रमाण पुरुषांच्या तुलनेत किंचित अधिक असल्याचे दिसून येते. हे प्रमाण स्त्री-पुरुष संतुलनाच्या दृष्टीने समाधानकारक मानले जाऊ शकते.

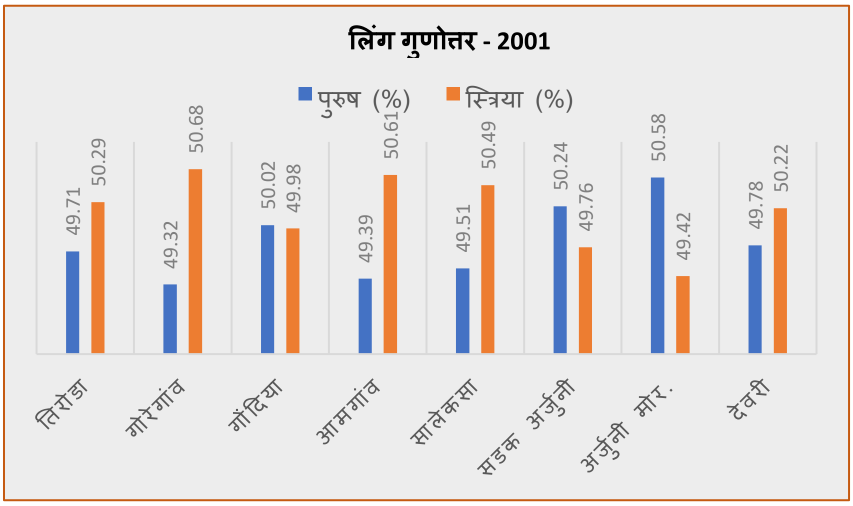

गोरेगाव तालुक्यात स्त्रियांचे प्रमाण 50.68% असून पुरुषांचे प्रमाण 49.32% आहे. या तालुक्याचा लिंग गुणोत्तर 103 आहे, म्हणजे 100 पुरुषांमागे 103 स्त्रिया आढळतात. त्यामुळे गोरेगाव तालुक्यात स्त्रियांचे प्रमाण पुरुषांपेक्षा अधिक असून

दिलेल्या सर्व तालुक्यांमध्ये सर्वाधिक लिंग गुणोत्तर याच तालुक्यात आढळते. हे स्त्री-पुरुष प्रमाणाच्या दृष्टीने तुलनेने संतुलित व सकारात्मक स्थिती दर्शविते.

गोंदिया तालुक्यात पुरुषांचे प्रमाण 50.02% असून स्त्रियांचे प्रमाण 49.98% आहे. या तालुक्याचा लिंग गुणोत्तर 100 आहे, म्हणजे 100 पुरुषांमागे 100 स्त्रिया आढळतात. त्यामुळे या तालुक्यात स्त्री-पुरुष प्रमाण जवळपास समान असून लोकसंख्येचे संतुलित स्वरूप दिसून येते.

आमगाव तालुक्यात स्त्रियांचे प्रमाण 50.61% असून या तालुक्याचा लिंग गुणोत्तर 102 आहे. याचा अर्थ 100 पुरुषांमागे 102 स्त्रिया आहेत. त्यामुळे आमगाव तालुक्यात स्त्रियांचे प्रमाण पुरुषांच्या तुलनेत अधिक असल्याचे दिसून येते. हे स्त्री-पुरुष प्रमाणाच्या दृष्टीने संतुलित व सकारात्मक स्थिती दर्शविते.

सालेकसा तालुक्यात स्त्रियांचे प्रमाण 50.49% असून या तालुक्याचा लिंग गुणोत्तर 102 आहे. याचा अर्थ 100 पुरुषांमागे 102 स्त्रिया आढळतात. त्यामुळे या तालुक्यात स्त्रियांची संख्या पुरुषांच्या तुलनेत अधिक असल्याचे दिसून येते.

सडक अर्जुनी तालुक्यात पुरुषांचे प्रमाण 50.24% असून स्त्रियांचे प्रमाण 49.76% आहे. या तालुक्याचा लिंग गुणोत्तर 99 आहे. त्यामुळे येथे पुरुषांचे प्रमाण स्त्रियांच्या तुलनेत किंचित जास्त असल्याचे दिसून येते.

अर्जुनी मोरगाव तालुक्यात पुरुषांचे प्रमाण 50.58% तर स्त्रियांचे प्रमाण 49.42% आहे. या तालुक्याचा लिंग गुणोत्तर 98 असून दिलेल्या सर्व तालुक्यांमध्ये सर्वात कमी लिंग गुणोत्तर येथे आढळते. त्यामुळे येथे पुरुषांचे प्रमाण तुलनेने अधिक आहे.

देवरी तालुक्यात स्त्रियांचे प्रमाण 50.22% आहे आणि या तालुक्याचा लिंग गुणोत्तर 101 आहे. यावरून येथे 100 पुरुषांमागे 101 स्त्रिया आढळतात, म्हणजेच स्त्रियांचे प्रमाण पुरुषांच्या तुलनेत थोडे जास्त आहे.

जिल्ह्यात स्त्रियांचे प्रमाण पुरुषांच्या तुलनेत किंचित अधिक असून सामाजिक दृष्ट्या हे संतुलित लोकसंख्येचे द्योतक मानले जाऊ शकते.

तालुकानिहाय पाहता गोरेगाव तालुक्यात सर्वाधिक (103) लिंग गुणोत्तर आढळते, तर अर्जुनी मोरगाव तालुक्यात सर्वात कमी (98) लिंग गुणोत्तर दिसून येते. बहुतेक तालुक्यांमध्ये स्त्रियांचे प्रमाण पुरुषांपेक्षा समान किंवा अधिक असल्यामुळे जिल्ह्यातील सामाजिक रचनेत स्त्रियांचे स्थान तुलनेने स्थिर असल्याचे सूचित होते. तथापि काही तालुक्यांमध्ये पुरुषांचे प्रमाण किंचित अधिक असल्यामुळे भविष्यात स्त्री-पुरुष समतोल टिकवण्यासाठी सामाजिक जागृती, आरोग्य सेवा आणि महिला विकासाशी संबंधित उपाययोजना राबविणे आवश्यक ठरते.

एकूणच, गोंदिया जिल्ह्यातील लिंग गुणोत्तराची स्थिती संतुलित व समाधानकारक असल्याचे या आकडेवारीवरून दिसून येते.

7. गोंदिया जिल्हयातील लिंग गुणोत्तर - 2011 :-

सारणी -2

गोंदिया जिल्हयातील लिंग गुणोत्तर : 2011

(100 पुरुषाममागे स्त्रियांचे प्रमाण)

अ.क्र.	तालुके	एकूण	पुरुष	टक्के	स्त्रिया	टक्के	लिंग गुणोत्तर
1	तिरोडा	14381	7281	50.63	7100	49.37	98
2	गोरेगांव	18847	9296	49.32	9551	50.68	103
3	गोंदिया	29619	14566	49.18	15053	50.82	103
4	आमगांव	11430	5646	49.40	5784	50.60	102
5	सालेकसा	23990	11769	49.06	12221	50.94	104
6	सडक अर्जुनी	23973	11896	49.62	12077	50.38	102

INTERNATIONAL JOURNAL OF ECONOMIC SOCIAL SCIENCE AND MANAGEMENT LAW
Peer Reviewed, Referred & Indexed Journal
E-ISSN: 3070-0558
VOL.7, NO.1(1) (2026)

7	अर्जुनी मोर.	33204	16629	50.08	16572	49.91	100
8	देवरी	58812	28861	49.07	29951	50.93	104
	जिल्हा	214256	105944	49.45	108309	50.55	102

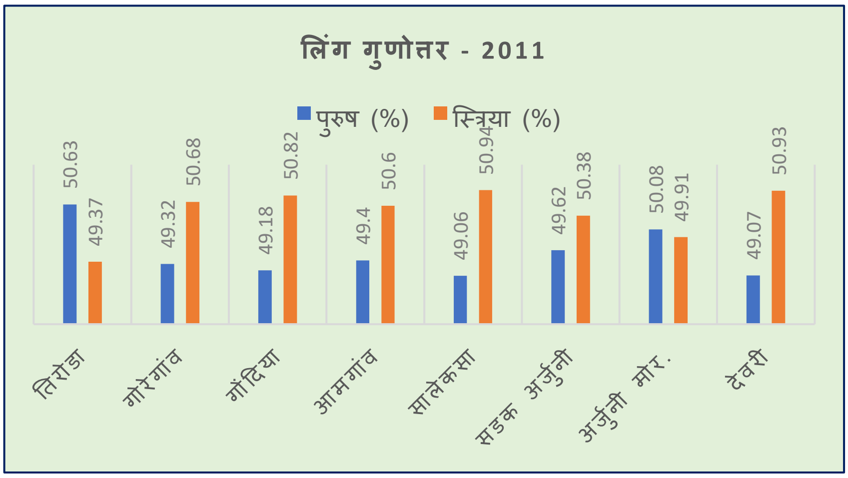

दिलेल्या तक्त्यात गोंदिया जिल्ह्यामधील सन 2011 च्या जनगणनेनुसार तालुकानिहाय लिंग गुणोत्तर (100 पुरुषांमागे स्त्रियांचे प्रमाण) दर्शविले आहे. या तक्त्यात प्रत्येक तालुक्याची एकूण लोकसंख्या, पुरुष-स्त्रियांचे टक्केवारीतील प्रमाण आणि लिंग गुणोत्तर यांची माहिती दिलेली आहे. सन 2011 मध्ये गोंदिया जिल्ह्याची एकूण लोकसंख्या 2,14,256 आहे. यात पुरुष लोकसंख्या 1,05,944 (49.45%) तर स्त्रि लोकसंख्या 1,08,309 (50.55%) आहे. जिल्ह्याचा एकूण लिंग गुणोत्तर 102 आहे. म्हणजे 100 पुरुषांमागे 102 स्त्रिया आहेत. यावरून जिल्ह्यात स्त्रियांचे प्रमाण पुरुषांच्या तुलनेत थोडे अधिक असून स्त्री-पुरुष प्रमाण तुलनेने संतुलित असल्याचे दिसून येते.

तिरोडा तालुक्यात पुरुषांचे प्रमाण 50.63% तर स्त्रियांचे प्रमाण 49.37% आहे. त्यामुळे या तालुक्याचा लिंग गुणोत्तर 98 आहे, म्हणजे 100 पुरुषांमागे 98 स्त्रिया आढळतात. यावरून तिरोडा तालुक्यात पुरुषांची संख्या स्त्रियांच्या तुलनेत किंचित जास्त असल्याचे दिसून येते. गोरेगाव तालुक्यात पुरुषांचे प्रमाण 49.32% असून स्त्रियांचे प्रमाण 50.68% आहे. त्यामुळे या तालुक्याचा लिंग गुणोत्तर 103 आहे. याचा अर्थ 100 पुरुषांमागे 103 स्त्रिया आहेत. यावरून येथे स्त्रियांचे प्रमाण पुरुषांपेक्षा अधिक असल्याचे स्पष्ट होते.

गोंदिया तालुक्यात पुरुषांचे प्रमाण 49.18% तर स्त्रियांचे प्रमाण 50.82% आहे. या तालुक्याचा लिंग गुणोत्तर 103 आहे, म्हणजे 100 पुरुषांमागे 103 स्त्रिया आढळतात. त्यामुळे या तालुक्यात स्त्रियांचे प्रमाण पुरुषांच्या तुलनेत जास्त असल्याचे दिसून येते. आमगाव तालुक्यात स्त्रियांचे प्रमाण 50.60% असून या तालुक्याचा लिंग गुणोत्तर 102 आहे. याचा अर्थ 100 पुरुषांमागे 102 स्त्रिया आहेत. त्यामुळे येथे स्त्रियांचे प्रमाण पुरुषांच्या तुलनेत अधिक असल्याचे दिसून येते.

सालेकसा तालुक्यात स्त्रियांचे प्रमाण 50.94% आहे. या तालुक्याचा लिंग गुणोत्तर 104 असून याचा अर्थ 100 पुरुषांमागे 104 स्त्रिया आढळतात. त्यामुळे सर्व तालुक्यांमध्ये उच्च लिंग गुणोत्तर सालेकसा तालुक्यात दिसून येते आणि येथे स्त्रियांचे प्रमाण पुरुषांच्या तुलनेत अधिक आहे.

सडक अर्जुनी तालुक्यात स्त्रियांचे प्रमाण 50.38% आहे. या तालुक्याचा लिंग गुणोत्तर 102 असून याचा अर्थ 100 पुरुषांमागे 102 स्त्रिया आहेत. त्यामुळे येथे स्त्रियांचे प्रमाण पुरुषांपेक्षा जास्त असल्याचे दिसून येते. तर अर्जुनी मोरगाव तालुक्यात पुरुषांचे प्रमाण 50.08% आणि स्त्रियांचे प्रमाण 49.91% आहे. या तालुक्याचा लिंग गुणोत्तर 100 असून 100 पुरुषांमागे 100 स्त्रिया आढळतात. त्यामुळे येथे स्त्री-पुरुष प्रमाण जवळपास समान असल्याचे दिसून येते.

देवरी तालुक्यात स्त्रियांचे प्रमाण 50.93% आहे. या तालुक्याचा लिंग गुणोत्तर 104 असून 100 पुरुषांमागे 104 स्त्रिया आढळतात. त्यामुळे येथे स्त्रियांचे प्रमाण पुरुषांच्या तुलनेत अधिक असल्याचे दिसून येते.

Gondia District चा एकूण लिंग गुणोत्तर 102 असून 100 पुरुषांमागे 102 स्त्रिया आढळतात. त्यामुळे जिल्ह्यात स्त्रियांचे प्रमाण पुरुषांपेक्षा अधिक आहे. सालेकसा व देवरी (104) येथे सर्वाधिक लिंग गुणोत्तर आढळते. तिरोडा (98) येथे

Received: 05-02-2026 | Accepted: 12-03-2026 | Published: 19-0-2026 | www.ijeml.com

सर्वात कमी लिंग गुणोत्तर दिसते. बहुतेक तालुक्यांमध्ये स्त्रियांचे प्रमाण पुरुषांपेक्षा जास्त किंवा संतुलित असल्याचे दिसून येते. काही तालुक्यांमध्ये स्त्री-पुरुष प्रमाण जवळपास समान असल्याचे आढळते.

सन 2011 मध्ये गोंदिया जिल्ह्यात स्त्री-पुरुष प्रमाण संतुलित व सकारात्मक दिसून येते. बहुतांश तालुक्यांमध्ये स्त्रियांचे प्रमाण अधिक असल्यामुळे सामाजिक आणि लोकसंख्यात्मक दृष्टिकोनातून जिल्ह्याची स्थिती समाधानकारक असल्याचे या आकडेवारीवरून स्पष्ट होते.

8. गोंदिया जिल्हयातील लिंग गुणोत्तरातील बदल : 2001 - 2011 :-

सारणी -3

गोंदिया जिल्हयातील लिंग गुणोत्तरातील बदल : 2010 - 2011

अ.क्र.	तालुके	2001	2011	बदल
1	तिरोडा	101	98	-3
2	गोरेगांव	103	103	0
3	गोंदिया	100	103	3
4	आमगांव	102	102	0
5	सालेकसा	102	104	2
6	सडक अर्जुनी	99	102	3
7	अर्जुनी मोर.	98	100	2
8	देवरी	101	104	3
जिल्हा		101	102	1

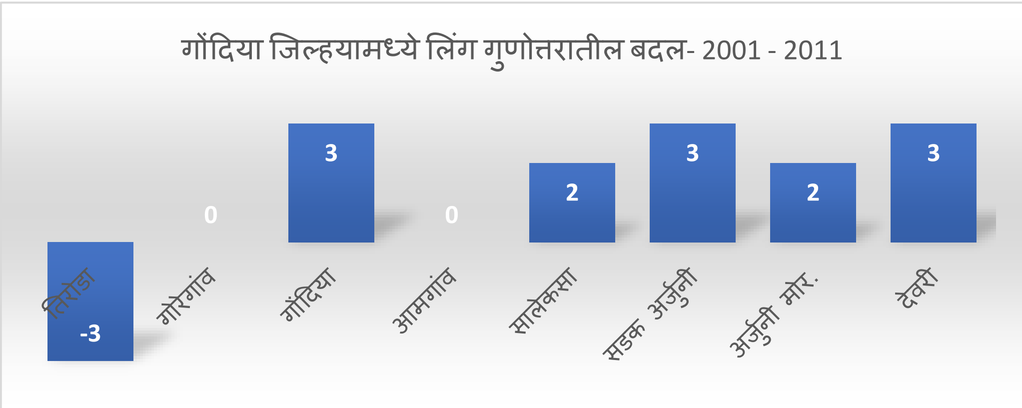

दिलेल्या तक्त्यात Gondia District मधील सन 2001 ते 2011 या कालावधीत तालुकानिहाय लिंग गुणोत्तरात झालेला बदल दर्शविला आहे. या तक्त्यात प्रत्येक तालुक्याचे 2001 आणि 2011 मधील लिंग गुणोत्तर तसेच त्या दोन्ही कालखंडांतील वाढ किंवा घट दाखविली आहे.

2001 मध्ये तिरोडा तालुक्यात लिंग गुणोत्तर 101 होते, तर 2011 मध्ये ते 98 झाले. त्यामुळे येथे -3 ने घट झाल्याचे दिसून येते. यावरून या तालुक्यात स्त्रियांचे प्रमाण तुलनेने कमी झाल्याचे स्पष्ट होते. गोरेगांव तालुक्यात 2001 आणि 2011 या दोन्ही वर्षांत लिंग गुणोत्तर 103 राहिले आहे. त्यामुळे येथे कोणताही बदल झालेला नाही (0) आणि स्त्री-पुरुष प्रमाण स्थिर असल्याचे दिसते. तालुक्यात तालुक्यात 2001 मध्ये लिंग गुणोत्तर 100 होते, तर 2011 मध्ये ते 103 झाले. त्यामुळे येथे +3 ने वाढ झाल्याचे दिसून येते. यावरून स्त्रियांचे प्रमाण वाढल्याचे स्पष्ट होते.

आमगांव तालुक्यात 2001 व 2011 या दोन्ही वर्षांत लिंग गुणोत्तर 102 असल्यामुळे येथे कोणताही बदल (0) झालेला नाही. सालेकसा तालुक्यात 2001 मध्ये लिंग गुणोत्तर 102 होते, तर 2011 मध्ये ते 104 झाले. त्यामुळे येथे +2 ने वाढ झाल्याचे दिसून येते. सडक अर्जुनी तालुक्यात 2001 मध्ये लिंग गुणोत्तर 99 होते, तर 2011 मध्ये ते 102 झाले. त्यामुळे येथे +3 ने वाढ झाल्याचे दिसून येते. तर अर्जुनी मोर. तालुक्यात 2001 मध्ये लिंग गुणोत्तर 98 होते, तर 2011 मध्ये ते 100 झाले. त्यामुळे येथे +2 ने वाढ झाल्याचे दिसून येते व देवरी तालुक्यात 2001 मध्ये लिंग गुणोत्तर 101 होते, तर 2011 मध्ये ते 104 झाले. त्यामुळे येथे +3 ने वाढ झाल्याचे दिसून येते.

संपूर्ण गोंदिया जिल्ह्यामध्ये 2001 मध्ये लिंग गुणोत्तर 101 होते, तर 2011 मध्ये ते 102 झाले. त्यामुळे जिल्ह्याच्या लिंग गुणोत्तरात +1 ने वाढ झाल्याचे दिसून येते. 2001 ते 2011 या कालावधीत गोंदिया जिल्ह्यातील बहुतांश तालुक्यांमध्ये लिंग गुणोत्तरात वाढ झालेली दिसून येते. काही तालुक्यांमध्ये स्थिरता (गोरेगाव, आमगाव) दिसते, तर तिरोडा तालुक्यात किंचित घट दिसते. एकूणच जिल्ह्याच्या पातळीवर स्त्री-पुरुष प्रमाणात सुधारणा झाल्याचे या तक्त्यावरून स्पष्ट होते.

9. निष्कर्ष (Conclusion) :-

एकूणच गोंदिया जिल्ह्यामध्ये 2001 ते 2011 या कालावधीत लिंग गुणोत्तरात थोडी सुधारणा झालेली दिसून येते. 2001 मध्ये जिल्ह्याचे लिंग गुणोत्तर 101 होते, तर 2011 मध्ये ते एकूणच गोंदिया जिल्ह्यात झाले. यावरून जिल्ह्यात स्त्रियांचे प्रमाण पुरुषांच्या तुलनेत किंचित अधिक असल्याचे दिसते.

तालुकानिहाय पाहता सालेकसा व देवरी येथे सर्वाधिक (104) लिंग गुणोत्तर आढळते, तर तिरोडा येथे सर्वात कमी (98) लिंग गुणोत्तर दिसते. काही तालुक्यांमध्ये लिंग गुणोत्तर स्थिर राहिले असून बहुतेक ठिकाणी सुधारणा दिसून येते.

एकूणच गोंदिया जिल्ह्यात स्त्री-पुरुष प्रमाण संतुलित व समाधानकारक असल्याचे या अभ्यासातून स्पष्ट होते.

10. ग्रंथसूची (Bibliography) :-

1. Office of the Registrar General and Census Commissioner (2001). *District Census Handbook – Gondia District*. Government of India, New Delhi.
2. Office of the Registrar General and Census Commissioner (2011). *District Census Handbook – Gondia District*. Government of India, New Delhi.
3. Directorate of Economics and Statistics (2011). *Statistical Abstract of Maharashtra*. Government of Maharashtra, Mumbai.
4. Government of Maharashtra. *Gondia District Socio-Economic Review*. Mumbai.
5. Population Geography – G. T. Trewartha. McGraw-Hill Publication.
6. A Geography of Population – Wilbur Zelinsky. Prentice-Hall Publication.